

Ивањици жито и ракију, а продају стоку и њене производе, нарочито сир. Данас у Ивањици има највише трговаца (преко тридесет), а од занатлија највише је механџија, опанчара, пекара и ковача. Нема ниједног нашег познатијег заната да у Ивањици није заступљен.

Од три новчана завода у Ивањици је најјаче „Ивањичко Акционарско Електрично-Индустријско Друштво“, које је пре десет година саградило на Моравици, крај саме вароши, електричну централу. Ова располаже јачином од 240 коњских снага и врло јевтино осветљава варош, покреће машине за прераду дрвене грађе, жита и вуне и израду сита и буради, а у последње време и један биоскоп. Има изгледа да се у Ивањици створи мали индустријски центар; само би за то требала железничка веза са ужичком пругом.

Као остала мања места, забачена у планинске крајеве и далеко од железничког саобраћаја, и Ивањица се одликује још знатно очуваним патријалхалним животом, мада је он већ на измаку. Трговачки морал „старог кова“ губи се, а замењује га обичан маловарошки „ћивтински“ начин зараде и велика „пакоштина“ у међусобном односу. Женски морал је прилично очуван, ма да и у томе има чудних изузетних случајева, који се приписују ратним последицама. Честе су игранке омладине о већим празницима код цркве. Старије жене чувају још неке делове „српске ношње“, као и многе обичаје о слави, свадби и др.

Ивањица данас сачињава засебну општину, и административно је средиште среза моравичког, округа чачанског.

Радоје Ускоковић.

ВАРОШИЦЕ У ЈАСЕНИЦИ

Испитујући насеља Јасенице обраћао сам пажњу на варошице, којих у овој области има више но у ма коме другом делу Шумадије.

У долини Јасенице и у долинама Кубршнице и Каменице налазе се варошице: *Паланка*, *Нашалинци*, *Топола* и *Аранђеловац*. Готове све оне припадају једној и истој врсти друмских насеља везаних за путеве који иду долинама. Све су оне интересантне по положају и типу, по постанку и развоју и композицији становништва, као и по економским приликама.

Положај и шип. — Од највећег значаја за положаје ових варошица биле су природне, а затим и друге погодбе, економске, политичке и историјске. Путеве који воде или се укрштају у долинама помених река, богаство околине и историјски догађаји, одредили су данашње положаје ових варошица. Правац њихова пружања у главном је паралелан са правцем речних токова. Све су ове варошице најчешће састављене само из једне улице, обично врло дугачке, чему су узрок морфолошке особине речних долина. Тако је Аранђеловац везан за терасу која се увлачи уз Кубршницу. На тој тераси је и највећи део Аранђеловца. Ова је тераса шира на левој страни Кубршнице; њоме води пут Ваљево—Младеновац, и поред овога пута формирао се новији — главни — део данашњег Аранђеловца. Овај део се пружа од Киселе Воде, или од атара села Буковика, па све до потока Ђираковца или до општинске суднице села Врбице. Од овога пута одваја се један крак за Тополу — Крагујевац и поред њега (на десној страни Кубршнице) мањи је део Аранђеловца — стари Аранђеловац — који се пружа до

потока Балабанца. Осим ове морфолошке погодбе, на положај ове варошице били су од утицаја и минерални извори под Букуљом. Ка њима се, идући уз Кубршницу, развијао новији Аранђеловац.

Југоисточно од Аранђеловца је *Топола*, исто тако везана за терасу која одговара рипањској језерској фази. Ова је тераса 60 метара над реком Каменицом, која се усекла у површ. Терасом води пут Крагујевац—Београд. Као Аранђеловац и ова је варошица првобитно имала само једну улицу дуж друма Крагујевац—Београд. У ширину се није могла развијати пошто је тераса доста уска, јер се западно од ње стрмо спуштају стране реке Каменице, а источно се дижу стране Опленца. У новије време почела је да се образује нова улица поред друма Паланка—Аранђеловац, и она под правим углом сече ову прву. На послетку, у најновије доба, од како је сазидана Краљева црква на Опленцу, подижу се куће и на благим опленачким странама.

Док су Аранђеловац и Топола у оном делу слива Јасенице, који је немирније пластике и чини део Високе Шумадије, Наталинци и Паланка су насеља у Ниској Шумадији, која има једноличнију и монотонију пластику.

На неколико километара источно од Тополе, од села Жабара па даље на исток, Јасеница тече кроз површи рипањске и пиносавске језерске фазе. У овоме делу њена је долина асиметрична и леве ниске стране представљају најниже делове пиносавске површи. На тој ниској — таласастој — површи налазе се *Наталинци*, чија је једна једина улица, са кућама с обе стране друма Топола—Паланка, паралелна са речним током.

Од досадањих варошица у неколико се разликује *Паланка*, која у главном има два дела: *Стару Чаршију* и *Нову Чаршију* која се продужава у крај *Малу*. Стара Чаршија пружа се управно на ток Јасенице, која баи ту код Паланке чини лакат и скреће од правца ЈЗ—СИ у правац З-И. Стара Чаршија се пружа од самог тока Јасенице, која овде има апсалутну висину око 102—105 м. па до једне терасе од 115 до 120 м. апсолутне висине. Стара Паланка постала је и развијала се поред Цариградског Друма који је прелазео преко Јасенице; међутим Нова Чаршија и Мала имају у главном паралелан правац са током Јасенице и налазе се на тераси. И Паланка се данас више развија и шири у томе правцу, држећи се у главном правца железничке пруге.

Као што су по положају све ове варошице идентичне, исто тако и по типу не оступају много једне од других. Изузев Паланке, све оне имају готово само по једну главну улицу велике дужине (у Аранђеловцу 1—2 км.), са кућама с обе стране друма. Ове су улице праве „чаршије“ са великим бројем дућана, кафана, радионица и са понеком кућом у којој се само станује. Све су ове варошице новог типа. Паланка, стара турска паланка, изгубила је све турске црте и добила многе одлике средњеевропских варошица. Већ такав случај није са осталим трима варошицама млађим по постанку, које су тек у развоју.

У свима овим варошицама подела на крајеве није подједнако изведена. Паланка има „Стару Чаршију“, која је основа данашње Паланке. Ово је најстарији део ове варошице, који у себи данас нема ничега из прошлости. У њему живе трговци, занатлије и чиновници и у њему је мањи број дућана и радионица. Други је део „Нова Чаршија“ скоријег постанка и модерног облика, искључиво са дућанима, гостионицама и другим радњама, са истим становништвом као и Стара Чаршија. Од ових двеју улица (Старе и Нове Чаршије) које се спајају под правим углом,

полазе неколико уздужних и попречних споредних улица, у којима су поглавито куће за становање. На послетку је крај „Мала“, продужетак Нове Чаршије. Овај крај је насељен искључиво земљорадничким становништвом.

Слична је подела и у Наталинцима, који се деле на „варош“ и „село“. „Варош“ је највећи део овога места, са кућама с обе стране друма. У њему живе претежно трговци и занатлије. Други део је „село“ у коме живи земљорадничко становништво.

Топола и Аранђеловац већ немају овакву поделу. Они су на местима где се укрштају путеви и дуж њих су куће. Топола има две главне улице: прва много дужа, дуж пута Крагујевац—Младеновац, и друга краћа, са неколико кућа дуж пута Паланка—Аранђеловац, која сече прву под правим углом. И Аранђеловац није подељен. Али он има једну врло дугачку улицу и то је новији Аранђеловац, с обе стране друма Ваљево—Младеновац. Ову улицу сече друга, која је са десне стране Кубршнице до потока Балабанца. То је „Стари Аранђеловац“, који прелази преко Кубршнице, и протеже се и даље поред пута за село Орашац. По типу би Аранђеловац и Топола били варошице које много личе на мачванска ушорена села.

Постанак и развишак варошица. — Порекло становништва. — Од ове четири варошице најстарија је Паланка. Она се као насеље помиње врло рано и о њој има највише помена из прошлости. Остале три варошице много су млађе, скоријег су постанка, и тек се помињу у другој половини XVIII и у првој половини XIX века, и то под другим именима.

О Паланци имамо прве писане помене из XI века. Али је вероватно да је ту и раније било насеље, јер се и данас у народу прича да су на месту *Логоришту*, северно од Паланке, били римски логори, а у њеној близини, поред друма за Азању, ископавани су људски костури и „фуруне“ које су биле у земљу укопане и саграђене од „ситне, танке, црвене цигле“. Са више сигурности може се тврдити да је на месту данашње Паланке било насеље у XI веку, јер се у то доба она помиње као *ἁσπρη ἐκκλησία* (Бела Црква).¹ Ништа више о њој незнамо из овога доба, али ово њено име очувало се, као што ћемо видети, и у XVI веку. Све до прве половине XVI века нема никаквих писаних помена о Паланци. На једном месту² Милићевић изводи закључак да је средњевековни *Некудим* (*Nichodem*) био на месту Јабучару (у атару села Придворице близу Паланке) или на месту на коме је данашња Паланка. Некудим се помиње још 1482. г. као место на Смедеревском Друму који је водио из Смедерева за Приштину. Ту је деспот Ђурађ Бранковић потписао неке повластице Дубровчанима. И Брокијер помиње (1432. год.) *Nichodem* „као варош сличну селу, у пределу врло лепом и добром. У њој се бави расијски деспот (Ђурађ Бранковић), јер су око ње врло лепа шумска места за уживање и сваковрстан лов“.³ Али Брокијер никаквих других података не даје о овом месту. Истина, он помиње да је из Крушевца до Некудима путовао два дана, а одатле до Београда дан и по. Према томе Некудим је свакако био у близини данашње Паланке. А, пошто у селу Придворици и данас постоји традиција да је на месту

¹ К. Косић; Трг. центри и друмови по срп. земљама, ст. 415.

² Милићевић; Кнежевина Србија, ст. 164; Ердељановић и Николић; Трговачки центри и путеви, ст. 103/4.

³ Чупић; *Годишњица*, књ. XIV, ст. 54, 56.

Јабучару била нека црква, и пошто се ту налази на трагове од рушевина које су по предању остаци од цркве, на послетку и због тога што се прича да се Придворица некада звала Некудим, вероватније је да је средњевековни Некудим био на месту Јабучару у атару села Придворице.

Тек после пропасти деспотовине почиње Паланка да се помиње. Са доласком Турака прилике су се у Деспотовини промениле. Правац Цариградског Друма који је у Средњем Веку ишао преко Браничева, у неколико је измењен. Турски друмови се у главном држе речних долина и ударају пречим правцем. У турско доба Цариградски Друм скреће више на запад, пролази кроз Шумадију и иде пречим путем преко Гроцке и Паланке.⁴ На Цариградски Друм Турци су обраћали велику пажњу и старали се о безбедности путника и саобраћаја. Ради тога су подизали каравансераје — станице за одмориште путника и стоке. Они су свуда поред пута на опасним местима подизали *паланке* — обичне четвороугаоне ограде од плота.⁵ Једна од таквих била је и данашња Паланка. Њена околина била је позната са хајдука, које путници из XVI века често помињу. Пошто је ово место било толико удаљено од Београда, да је у њему био други конак, а да би сачували путнике од хајдука, Турци су на томе месту подигли једну паланку, ограду од плота, са караван-серајем и војничком насеобном. Турци су, као што ћемо видети из доцнијих излагања, овде затекли хришћанско становништво, јер се хришћани помињу у свима путописима тога доба.

Почев од прве половине XVI века сви путници који су путовали у Цариград, помињу Паланку под разним именима. Тако из „Дневника петог војеног похода Сулејмановог противу краља од Шпаније“ (1532. год.) видимо да је велики везир конаковао у *Ак-килисе* (Бела Црква), а да је сутра дан дошао и сам султан, који је ту због кише остао цео дан.⁶ Мало доцније, 1567. год., Пигафета у своме путопису помиње Паланку *као село које се шурски зове Poturechie, српски Klenovac, а по маџарски Palottna, а насељено је од Турака и Хришћана.*⁷ Неколико година доцније, при повратку из Цариграда, Римов путописац ово место назива *Gegni (Jeni) Palanka и насељено му је од самих Турака.*⁸ Путописац из пратње царског посланика Угнанда (1572. год.) помиње *Klenovac* или *Palanku*, а Лислијево посланство пролази кроз *Hasan-bassa-Palanku.*⁹

Из Герлаховог путописа (1573.—8. год.) видимо да је посланству други конак био у *Aklise*. *То је мала једна паланка, ограђена као и Хисарлук (Гроцка) дрвеном оградом. По миље одавде, имају велика брда и у њима много бивола.*¹⁰ По повратку Герлах опет помиње Паланку. Путујући из Баточине, дошли су у раван и мочаран предео, па у селу, по имену *Вјлск (Вџјк)* или *Veliku Palanku*, која се иначе зове *Aklisa* или *Bela Crkva (Weisskirchen)*. *Ово село смештено је на брежуљку, прилично је велико, на њ шурско; у једној половини станују зијамници и други војници, који су ту саградили паланку, или четвртак високу тврђу од плота и иловаче, а саградио ју је негда Хасан паша прошив разбојника, који су често на њ' и на околину навиљивали. Другу половину запремају Срби или Ршани, који пред селом имају црквицу и гробље. И ту има пошток са рибом и раци.*¹¹ Путописац Швајгер (1577. год.) помиње *Белу Цркву (Belazerqua)* као конак на пушу за Београд,¹²

⁴ К. Косић, *ор. cit.* ст. 414; Ердељановић и Николић, *ор. cit.* ст. 124 и даље. — ⁵ Ердељановић, Николић, *ор. cit.* ст. 124 и даље. — ⁶ Гласник С. У. Д. ст. 198 9. — ⁷ Rad 100; ст. 133 и даље. — ⁸ Rad, CXII; ст. 179. — ⁹ Rad, CXII; ст. 220. — ¹⁰ Гласник С. У. Д.; ст. 204. — ¹¹ Rad CXVI; ст. 52, 53. — ¹² Гласник С. У. Д., XXX; ст. 216.

a Benaglia је зове *Hassan bas* или *Assan bassa*.¹³ Године 1583. кроз Паланку пролази Eitzing-ово посланство и његов путописац помиње *Vive Palanku* (Вбјјк) која је слична Hissarlui-у (Гроцкој), која има само плешен илош зван „паланка“. Око Паланке је лепа равна, где је посланик уловио мелведа.¹⁴ У низоземском дневнику Паланка се помиње под именом *Groes Palanska* или *Aklisa*, која је смештена на брду, које је у равнини. Село има зидану кулу и обграђено је плешеним и иловачом набацим илошом; има два мала каравансераја.¹⁵ Из путописа Melhiora Besolta (1584. г.) видимо да им је преноћиште било у *Velikom Bulcowagu* или *Visowagu*. Матковић коментарише ово име и закључује да је ово изопачен назив за Паланку од Вбјјк и *Vag* или *Вбјјк-Palanka*.¹⁶ Описујући Паланку (1584. г.) Hayes-ов путописац каже да је она насељена на *пб* од Турака, на *пб* од Грка (место Срба).¹⁷ Године 1591. прошло је кроз Паланку посланство F. Krekvisa. Путописац каже да су на *ноћ* приспели у Велику Паланку (*Velku Palanku*), где су први пуш ноћили у каравансерају или у шурској доштиони са коњима под заједничким кровом. Описујући исти пут Wennern помиње *Hassan-Bascha-Palanku*, поред које је село и пространи каравансерај.¹⁸

Из досадањих бележака види се да је Паланка већ постојала као насеље у XVI веку и да су ту Турци кад су завладали деспотовином, подигли „паланку“. Ова је по Хасан паши, који је ту живео, добила име које се и данас у народу помиње. Ово хришћанско — српско — насеље сигурно је постојало много пре турске владавине, јер из података видимо да су Срби пред селом имали црквицу и гробље. Кроз цео XVI век Паланка је била друмско насеље. Она је имала утврђење у коме је била војничка посада и конак за путнике који су из Београда путовали Цариградским Друмом.

За XVII век нема овако много података за Паланку, али се она ипак по који пут помиње. Матија Квадо у своме путопису (1600. год.) помиње на путу од Београда за Цариград поред осталих места и *Bulcowar maius*, али о њему ништа не говори.¹⁹ X. Чернин у своме чешком дневнику од 1644. г. помиње на путу од Београда за Цариград иста места, која помиње и Wennern (1591.), дакле и Паланку, само ни о једном месту не даје ширега топографског описа.²⁰ Хаџи Калфа, турски географ XVI века, ништа не говори о Паланци. Само на једном месту, говорећи о Јагодини, каже да се одатле иде у Хасан Пашину Паланку.²¹

Осамнајести век је богатији подацима. Јеротије (1704. г.) помиње Паланку као варош на брежуљку више Јасенице. Дриш (1719. г.) говори о Паланци која има мале куће, у свакој кући има разбој, на коме жене шку своја шкива, од којих Срби праве хаљине. Он помиње у Паланци лековит извор и озидану бању.²² Лангер је на карти уз своје дело²³ унео *Hasa-Bascha-Palanku* као насељено село, а у списку „хајдучких села“ у смедеревском дистрикту налази се *Hassan-bascha-Palanka* која има (1718.—39. год.) 54 куће.

За XVIII век имамо већ сигурније податке а поред њих и традицију у народу. На основу тога можемо да изведемо сигурније закључке о старини и пореклу данашњег паланачког становништва, као и о развијању и напредовању ове варошице. Највероватније је да су у првој по-

¹³ Rad CXVI; ст. 91. — ¹⁴ Rad CXXIX; ст. 29. — ¹⁵ Rad CXXIX; ст. 30. — ¹⁶ Rad CXXIX; ст. 61—63. — ¹⁷ Voyage de Levant, ст. 65 и даље. — ¹⁸ Rad CXXX, ст. 140. — ¹⁹ Rad CXXXVI; ст. 11. — ²⁰ Rad CXXX; ст. 146. — ²¹ Споменик С. К. А. XVIII; ст. 67. — ²² Ердељановић и Николић; оп. cit. ст. 188/9. — ²³ Off. Langer, Serbien unter der Kais. Regierung 1717—39. Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs, III B. 1989. стр. 245. и карта.

ловини 18. века у Паланци већ биле најстарије породице, од којих данас или нема потомака, или су се из Паланке иселиле; а има и таквих, које и данас имају своје потомке у овој месту. По народном предању у ово доба су у Паланци биле породице *Ганића*, *Спасића*, *Грнчаревића*, *Јанића*, *Аничића* које су или изумрле, или су се њихови потомци одселили. У најстарије породице, можда из овога доба, убрајају се и *Шишковићи*, од којих данас има само једна кућа у Паланци. Њихов предак Петар Петровић доселио се са Косова; затим *Калејићи*, чија је старина из Крушева; *Кабадајићи* и *Арџићи* који незнају порекло. Ово ће бити вероватно они досељеници, који су у доба друге сеобе под Арсенијем IV, пошто нису могли да пређу у Аустрију, растурили се нарочито по Шумадији. Све ове породице настаниле су се у „Старој Чаршији“. Ово је и најстарији део данашње Паланке, који се пружа од „Камените Ћуприје“ на Јасеници па до данашњег Начелства. Стара Чаршија била је калдрмисана; у њој је био пашин конак, а поред њега још неколико дућана и кафана. До Камените Ћуприје, на месту где је данас општинско купатило, била је мезулхана. У Чаршији је била црква коју 1733. године помиње Максим Радковић ексарх београдског митрополита.²⁴ У својој извештају Радковић описује *Ва шанцу Асанпашиној Паланци цркву Св. Николе чији су дувари од камена, са шаваном равним, покривеним циглом*. Он у извештају каже да је црква неосвећена, јер је раније била турска џамија; нема звона, већ се клепа у клепала. Свештеник ове цркве био је неки Петар Николић.²⁵ Кроз Паланку су пролазили каравани из Београда за Крагујевац и Јагодину. Ту су коначили и одмарали се. Осим неколико дућана са ћепенцима и кафана, других дућана није било. Главна маса становништва била је земљорадничка.

У доба Устанка доселило се неколико нових породица и то углавном из крајева Јужне Србије од пре Балканског Рата. Неке од њих су за време устанка већ биле у Паланци, а неке су после пропасти 1813. г. бегале преко. То су породице *Максимовића* (из Шетоња, млавски, пожаревачки); *Мијовића* (Кајганци) чији су стари од Лесковца; *Чорлејића* (из Меровина, добрички, топлички); *Ђорновића* (Ђорђевићи) из Беле Паланке; *Аранђеловића* (из Дреновца, више Лесковца); *Ђокића* (из Церја, нишки, топлички), и *Аранђеловића* који незнају порекло, али знају да су њихови стари бегали преко.

После устанка, кад су се у Београдском пашалуку прилике мало средиле, настало је живље насељавање Паланке. Шумадија је и пре устанка водила живу трговину са Аустријом, а после устанка ова трговина је постала још живља. Паланка је била на главној комуникацији и као таква, била је привлачна тачка за нове досељенике. У ово доба Паланка већ има народну „малу“ школу (1808. год.) у којој је (1839 год.) учитељ Стојадин Димитријевић из Неготина.²⁶ Изгледа да је пропала стара црква коју Радковић помиње у првој половини XVIII в., јер је кнез Милош подигао цркву брвнару, која је била на месту на коме је данас основна школа. Ова црква и данас постоји, само је премештена на данашње паланачко гробље. У периоду од 1804.—1846. год. населиле су се породице: *Влајићи* (из Коритнице, белопаланачки, пиротски); *Вељићи* (из Добрича); *Кочијашевићи* (из Липа, смедеревски); *Миливојевићи* (из Блазнаве, јасенички, крагујевачки); *Радјевићи* (из Јарменовца, Качер),

²⁴ Гласник С. У. Д. књ. LVI, ст. 300.

²⁵ Иб. ст. 300.

²⁶ М. Петровић; Финансије, књ. I; ст. 90, 835.

Ајдуковићи (од Крушевца); *Милошевићи* (из Сладинца, пожаревачки) и породица *Врањанлија* од Врање. У ово доба Паланка је и даље сачувала стари свој значај: она долази у ред трију важних *мезулхана* и њу 1819. године држи под закуп неки Ђорђе Марковић.²⁷ Као важна поштанска станица Паланка је остала све до 1839. године, када је почела да губи тај значај. У првој половини XIX века Паланка је све више напредовала; турска Паланка се постепено мењала, између дућана са ћепенцима грађене су модерније и лепше грађевине и Стара Чаршија је почела да се поправља. Мала „паланка“ у којој сједи Турци и која има по који дућан и куће на близу, како је Вук описује,²⁸ све је више напредовала. У Паланку се насељавају нови досељеници поглавито из Шумадије. Тако Паланка која је имала 1822. год. 54 куће, већ их 1846. године има око 160.

Почев од друге половине XIX века становништво је нагло придолазило у Паланку. Ово су све појединци који су долазили као занатлије и трговци. Изузетак чини породица *Левчана*, која има данас 7 кућа. Они су се доселили пре 45 година из Рековца као земљорадници; у Рековцу и данас имају фамилију. У међувремену од 1820.—60. године почела је да се формира *Нова Чаршија* са новим досељеницима, чији је прираштај нарочито велики од 1846.—1890. године (322 куће). У ово време Паланка је и добила највећи број становништва. Од тога доба она стално расте, број становника је све већи, и она све више добија изглед напредне варошице. Ова таблица најбоље показује напредак Паланке.

1890. године	Паланка је имала	482	куће.
1895.	„	„	„
1900.	„	„	„
1910.	„	„	„
1920.	„	„	„

Од целокупног броја данашњег становништва, стариначких породица и старијих досељеника у Паланци има од прилике око 22—25%. У ове породице и досељенике рачунамо све оне, који су се доселили у време од прве половине XVIII па до краја прве половине XIX века. Све остало становништво, изузев прираштај од ових старих породица, досељавало се у току друге половине XIX века па све до данашњих дана. То су све млађи досељеници који су највећим делом дошли из селâ смедеревског, крагујевачког и београдског округа. Затим их има, само у мањем броју, из свих осталих делова данашње наше Краљевине: из Македоније и Старе Србије, из Босне, Црне Горе, из крајева преко Саве и Дунава и из готово свих округа Србије. Има око 40 кућа Цигана, свирача и занатлија. Прилично велики број чиновничких кућа нисмо узимали у обзир, јер су они сви привремени становници.

Наталинци су насеље новијега датума, постало крајем XVIII или првих година XIX века. У то доба на данашњем месту није било насеља. Долином Јасенице водио је пут од Тополе за Паланку. Јужно од овога пута, на десној обали Јасенице, која је виша од леве обале и која одговара рипањској површи, било је село Павловац, које и данас чини једну општину са Наталинцима.

По предању ову су варошицу засновали и прво је населили досељеници од Пирота. То су били неки Стојко и Стојан, који су по овој околини продавали разне ситнице. Овде им се допадне земљиште и они

²⁷ М. Петровић; Финансије I, ст. 883, 4.

²⁸ Даница, 1827, ст. 47, 49.

поред пута подигну неку врсту малих дућана и остану. Од Стојана је данашња породица *Стојановићи* (5 к.), а од Стојка нема потомака. После ових су се редом досељавали: *Штанковићи* (8 к.) вероватно из истог краја; *Пироћани* (Савићи, Петровићи, Илићи, Вићентијевићи) (10 к.). Њихов прадед се доселио из Топонице (белопаланачки, пиротски). Ово је земљорадничка породица и станује у „селу“. Од старине су им кумови у Баљковцу (крагујевачки, лепенички) који се презивају Чаушевићи, а у Реснику (крагујевачки) имају породицу Пироћане. Са Пироћанима су се доселили из истог краја *Пешићи* (6 к.). У исто време населили су се и *Доцићи*, (Живановићи, Петровићи) (8 к.). Њихови претци Лазар и Ђорђе пре 100 година дошли су из Пласковца (јасенички, крагујевачки), а у Пласковац су дошли од Лесковца; *Димитријевићи* (Мандрдићи) (8 к.), њихов прадед дошао је од Прокупља у Крагујевац, па из Крагујевца у ово место где је било „доста пуне земље“. После ових су се населили: *Живановићи* (Станојловићи) (3 к.) од Прокупља; они су треће колено од досељавања; *Коларевићи* (Стојановићи) (6 к.) чији је деда дошао од Лесковца; *Николићи*, *Матићи* (Близнаци) (13 к.) од Пирота; *Максимовићи* (7 к.) из Гиљана; *Маринковићи* (2 к.), чији се деда доселио од Прокупља; *Радуловићи* (3 к.) чији се деда доселио из Ракинца (пожаревачки). Најстарији су досељеници и *Бркићи* (6 к.) и *Аншићи* (6 к.), али они незнају своје порекло.

Све су ове породице већином насељене у „селу“, баве се земљорадњом, а у новије време понеки од њих прелази у „варош“ и одаје се трговини и занатима. Ови досељеници су заузели најбољу земљу поред Јасенице. На томе су им завидела сва околна села, нарочито Павловац, па су се због тога стално вајкали „како су ови Бугари последњи дошли, а заузели најбољу земљу“.

У почетку је ова варошица имала свега неколико кућа и звала се *Ново Село*. Па и пре 70—80 година у Новом Селу су биле само: канцеларија, две механе платинаре, један дућан и мало кућа платинара и сламара. Школе није било већ су ишли у горозичку школу. До прве половине XIX века Ново Село је слабо напредовало; можда је тако било и доцније све до доба, када је проглашено за варошицу. Истина, тешко је показати тачан број кућа у Новом Селу због тога, што оно чини једну општину са селом Павловцем. Али по причању старих људи Павловац се никако „не подиже и не опада“; увек има исти број кућа. Када узмемо да је Павловац просечно стално имао 20 кућа, онда је Ново Село (односно данашњи Наталинци) имало 1818. године 18 кућа; 1819. године 16 кућа; 1822. године 20 кућа, 1846. године 33 куће.²⁹ У међувремену од 1846.—1895. године Наталинци су добили око 150 кућа. У ово доба Ново Село је проглашено за варошицу и добило је име Наталинци по краљици Наталији.³⁰ Прираштај је био све већи, с једне стране умножавањем кућа старијих досељеника, а са друге великим придоласком нових досељеника. 1895. године Наталинци имају 184 куће, 1910. године 232 а 1920. године 260 кућа. Нови досељеници, који су долазили као занатлије и трговци, највећим делом су из крагујевачког округа и то из околних села: Саранова, Трнава и Клоке, затим из Јунковца, Жабара, Вишевца, Раче, Павловца, Шума, Сечаца и др. Има их из смеревског округа и то поглавито из најближих села: Башина, Мраморца, Ратара и др. Има их, најзад, и из разних крајева Краљевине (из Мало-вишта, Старчева — код Панчева, Пирота, Врање, Шапца, Параћина и

²⁹ М. Петровић; Финансије II, ст. 447 и даље.

³⁰ Указом од 4.—II. 1881.

других места). Сви ови млађи досељеници имају фамилије у местима из којих су дошли. Овде се баве разним занатима: опанчарским, терзијским, ћурчијским, коларским, сарачким, поткивачким, браварским итд. Највише има трговаца а има и приличан број кафеџија.

Топола се као насеље под овим именом помиње тек у другој половини XVIII века. Лангер³¹ је на својој карти из прве половине XVIII века унео воденицу *Kamenitz* на једној реци без имена, која се улива у Јасеницу. Ово ће бити свакако река Каменица, притока Кубршнице, која раздваја село од варошице Тополе. По Лангеру Топола је у првој половини XVIII века била ненасељена, али за другу половину овога века имамо података да је у долини Каменице, и то на њеној левој страни, постојало насеље. То је село Топола у коме се око 1779. године родио Петар Јокић.³² Поред Јокићеве фамилије у селу је било још неколико породица, о чему ће бити речи на другом месту. Раније се Топола звала Каменица, па је доцније по дрвету тополи, под којим су се кириџије одмарале и сачекивале, добила ово име.

На десној страни Каменице, где је данас варошица Топола, није било кућа и ту се први населио Карађорђе са својом породицом. Карађорђе је рођен у Вишевцима (крагујевачки округ) 1762. године; доцније се са мајком пресели у Жабаре па у Тополу. У Тополи се и оженио, и тада му је било 19 година.³³ Према томе, Карађорђе се у Тополу доселио између 1762.—1781. године. По предању у то доба је у селу Тополи у долини Каменице било до 30 кућа. Село је било под шумом, а Опленец је био „као гора“. Кад се Карађорђе доселио подигао је кућу од брвана; кућа му је била мало одвојена од других сеоских кућа, „и лежала је на самој ивици подножја великог Опленца планине.“³⁴ Ово ће место бити недалеко од Карађорђевог старог двора. У почетку устанака Карађорђе је био имућан човек и имао је поред ове куће и других зграда око ње; у Крћевцу — засеку села Тополе — била су му трла и имања. Ту је имао око 3000 оваца, 300 свиња и друге стоке. За време устанка ова кућа Карађорђева је упаљена; он је сазидао другу са другим зградама и све то оградио палисадом са мазгалама. Доцније, 1811. године, Карађорђе око ових зграда подиже „од три шута дебеле, а од 3½ фата високе зидове, у дужину од око 100 фати, и град построји“. „Град је био четвороугаон са кулама. На четвртом углу, са источне стране Опленца, подигао је цркву, чији су зидови и олтар ван града били. И црквена авлија је била ограђена зидом и у њој је била школа. У граду је био двор или конак са седам соба и трпезаријом. Поред овога конака где је Карађорђе живео, био је и други конак за госте. Ово је била једнокатна кућа са неколико соба. Поред града је ишао пут од Крагујевца за Београд.“³⁵ Тако је Карађорђе подижући град и зграде у њему основао данашњу варошицу Тополу, која је била живо место за његова времена.

Али, после пропасти 1813. године, цркву, град и конак попале Турци и од свих зграда остану само зидови. Године 1842. обновио је све кнез Александар. Кнез је обновио град и преко пута од њега подигао гостионицу за путнике. Мало ниже од гостионице подигао је касарну за кавалеристе и коњушницу. Осим ових зграда подигнута је

³¹ Off. Langer, op cit. ст. 245 и карта.

³² Споменик С. К. А. књ. XIV; Причања Петра Јокића.

³³ Конст. Ненадовић Живот и Дела Великог Ђорђа Петровића I књ.; ст. LIV. — ³⁴ Ib. op. cit. ст. XXXII. — ³⁵ Ib. op. cit. ст. XXXII—XXXVII.

и нуриска кућа јужније од града, а ниже ње поред пута, подигнуто је више лепих сеоских кућа. На северној страни града подигнута је дво-спратна среска кућа, а од ње даље на север с обе стране друма била је читава улица од дућана. Поред ових било је и других кућа, те је село Топола изгледало као каква лепа варошица.³⁶

За време владе кнеза А. Карађорђевића Топола је напредовала; порушен град и зграде у њему оправљене су, поред тога подигнуте су и друге зграде. Кнез је чешће пролазио кроз ово место, у њему се задржавао и тако је оно било доста живо. Али са променом династије и прилике су се измениле и у развиту Тополе настао је застој, који је нарочито потенциран после 1877. године када је за време Тополске побуне порушен град и зграде у њему. Од тога доба живот је у Тополи стао и она је била мало место које је имало око 30 кућа. Тек почетком овога века она је почела поново да се подиже; 1910. године имала је 99 а данас има око 120 кућа. Старе породице изумиру, њих замењују нови досељеници, махом од најскоријег датума. 27. јуна 1882. год. Топола је проглашена за варошицу, а од 1904. године одвојила се од села Тополе у самосталну општину.

Данашње становништво варошице Тополе досељено је једним делом из села Тополе и његових засеока. Ови досељеници чине трећину целокупног становништва. Другу трећину сачињавају досељеници из села крагујевачког округа а остатак су досељеници из осталих крајева Србије, нарочито из рудничког, смедеревског и београдског округа. Има још појединаца из разних крајева као из Македоније, Црне Горе итд. По занимању већину становништва ове варошице сичињавају занатлије и трговци; једва ако има 10% земљорадника.

Аранђеловац је насеље најмлађе по постанку. Изгледа да до 1830. године дуж пута Крагујевац—Ваљево, а на месту данашњег Аранђеловца, није било никаквог насеља и да су прве куће почеле да се подижу у оно доба, када је кнез Милош шорио села по Шумадији. До тога доба око данашњег Аранђеловца простирао се и опасивало га са свих страна село Врбица; можда је која кућа била дуж поменутог друма. Године 1837. у марту месецу кнез Милош је издао наредбу старешени среза јасеничког, и тражи да се села Орашац и Врбица ушоре. „Тим селима желимо учинити почетак ушоренија целе Јасенице, које намеравамо све постепено у дејствије привести“. Тако гласи наредба кнеза Милоша.³⁷ Врбичани су се нерадо одазивали овој наредби кнеза Милоша; они су преконоћ рушили зграде оних који су се населили поред друма. Али ипак од овога доба насељавање је почело и оно се доцније стално настављало. Прве куће подигнуте су у подножју брда Рисоваче, а у углу који чине Кубршница и њена притока Балабанац. На овоме месту било је мало узвишење којим је водио пут; поред овога пута створено је прво насеље под именом Врбица (данашњи Аранђеловац). Први досељеник био је неки *Андробаша*. Он се доселио из Буковика и поред друма је подигао мали дућан од брвана, шиндром покривен, са ћепенцима, а одмах иза дућана сазидао је кућу под „висок кров“. После њега су се насељавали и други и тако се постепено формирала „чаршија“. Међу првим досељеницима поред Андробаше били су: *Радивоје Кашанић* из села Бање (јасенички) где и данас има велику фамилију; *Неша Павловић* из Бање, *Аксеншије Обреновић* из Врбице (јасенички), *Драгушин Дамњановић* из Јунковца (лепенички, крагујевачки), *Игњаш Илић* из

³⁶ К. Ненадовић, *op. cit.* ст. XXXVII—XXXIX.

³⁷ Гласник С. Г. Д.; год. III, св. 3, ст. 106—7.

Врбице; *Сава Рабреновић* (из Врбице); *Сима Радојчић* (из Мајдана), и *Петар Савић* из Јеловика (јасенички). Сви су се ови населили у оном делу данашњег Аранђеловца који је између Кубршнице и потока Балабанца. Ту је у време њихова досељавања био и турски хан, који је доцније претворен у кафану (Баба Мандина кафана). Сви су они имали дућане и били су бакали, терзије, абације, кафеције и бојације.

С леве стране Кубршнице, у данашњем „новијем Аранђеловцу“ било је само неколико кафана и кућа. Старац Лука Комненовић, који се из Босуте (Качер) доселио у Аранђеловац 1849. године, причао ми је, да је у то доба затекао дуж друма с леве стране Кубршнице, па све до Киселе Воде, само механе Јована Ковача из Орашца (јасенички) и Павла Костића из Врбице, даље куће Ђире Марића из Врбице, Јована Палезанина (из Палежа) и дућан Марка Чуругџије опанчара. Цела тадања Врбица, дадашњи Аранђеловац, имала је око 30—40 кућа.

На месту где је данас Кисела Вода и парк биле су баруштине којима се није могло прићи. И тек у оно доба, кад је кнез Милош почео да шори села и пронашао Киселу Воду и поставио „стублину“, обрађена је пажња и на ово место. До 1835. године на Киселој Води није било ничега осим чаира са пашњацима где се стока напасала. Доцније је кнез Михаило обратио нарочиту пажњу на ову воду, подигао је конак (1862 г.) у коме је за време свога бављења одседао. Пре овога времена већ је била премештена „канцеларија“ из Тополе у Врбицу (1859. год.). Нешто због тога, а и због канцеларије, Врбица је почела да напредује. 1860. године Врбица је проглашена за варошицу и добила име Аранђеловац по слави ново подигнуте цркве на брду Поровцу. За владе кнеза Михаила подигнуто је на Киселој Води и „Старо Здање“ (1812. године³⁸, а у исто време и парк је почео да се уређује.

Од овога доба Аранђеловац је стално напредовао. Простор на левој страни Кубршнице насељаван је и Аранђеловац се ширио ка Киселој Води. У овом новијем делу Аранђеловца данас има лепих и модерних зграда и у њему су настањени највећим делом новији досељеници. Ови нови досељеници долазили су са свих страна. Поред малог броја стариначких породица, које воде порекло од старијих досељеника, највећи проценат их се доселио из крагујевачког округа. Њих има око 254 куће, а то је половина од целокупног броја данашњег становништва. Ови су досељеници поглавито из села која су у сливу Јасенице и нису удаљена од Аранђеловца (из Врбице 34 к., из Орашца 36 к., из Г. Трешњевице 27 к., из Д. Шаторње 18 к., из Вукосаваца 12 к., из Буковика 11 к., из Бање 10 к.); затим их има у мањем броју из других јасеничких села и из осталих села крагујевачког округа. Остатак чине досељеници из свих крајева данашње наше краљевине, који су се као занатлије, трговци итд. досељавали у ову варошицу.

Важно је напоменути да су све ове варошице у погледу развитка и насељавања прошле кроз исту фазу. У свима њима има двојакних досељеника, старијих, који су засновали ова насеља и дошли било из даљих области, било из најближе околине. Они су се бавили земљорадњом и ова су места у прво време имала ону исту улогу, коју данас имају она села, која поред друма имају неку врсту „чаршије“. Са економским развијањем и услед zgodних околности, ова су се насеља са својим „чаршијама“ полако претварала у варошице и добила новије досељенике, који се не баве земљорадњом, већ трговином и занатима; ови долазе поглавито из најближе околине.

³⁸ Чупић, Годишњица, XIX, ст. 211.

Економске прилике и економски развистак варошица. — Видели смо да су ове четири варошице засноване баш на оним местима где није било насеља, јер су насеља обично избегавала речне долине и пела се махом уз њихове стране. Узрок томе је, као што смо поменули тај, што овим долинама иду путеви који везују важније економске центре: Београд, Ваљево, Крагујевац, Г. Милановац итд.

У прво време, становништво ових варошица поглавито се бавило земљорадњом. Један мали број одавао се другим пословима. То су били механције, дућанције и мајстори који су радили поглавито оне послове и занате, који су тада били потребни. Ове варошице су живееле од своје околине и од кириција и путника који су кроз њих пролазили. Постепено са развитком трговине и саобраћаја, и ове варошице су добијале све више изглед трговачко-занатлиских насеља. Земљорадничког становништва бивало је све мање, постепено се губило и постајало и само трговачко-занатлијско. Са развитком ових варошица, опадао је и број земљорадничких породица. Ове земљорадничке породице у мало већем броју су се одржале у Паланци и Наталинцима, али оне, донекле, живе одвојено од вароши, јер су издвојене у „малу“ или „село“. Све до последњих десетина година у овим варошицама били су познати трговци са стоком, нарочито са свињама. Јасеница је била чувена са ове врсте трговине. Ови свињарски трговци обично су имали своје дућане где су продавали памук, со и друге потребе, а у исто време су куповали и продавали стоку.

Због свога згодног положаја ове су варошице од малих друмских насеља постале економски центри у богатој и пространој области. Ова њихова улога бивала је све већа у колико су се комуникације развијале и усавршавале, нарочито од како су железнице прошле кроз две од ових варошица, кроз Паланку и Аранђеловац. Од тога доба су не само Паланка и Аранђеловац, већ и Топола и Наталинци добили са свим другу улогу.

Од турске „паланке“ која је кроз цео средњи век и за време турске владавине имала улогу станице на Цариградском Друму, па ту улогу имала и почетком XIX века, постала је данашња Паланка, која је тако брзо напредовала и економски се развила, да је за собом оставила и само Смедерево, које је у XIX веку било врло важно трговачко место. Паланка се налази у пространом и најбогатијем делу ниске Шумадије. Она је економски центар области густо насељене, са најмногбројнијим селима и најбољим земљиштем. Ова њена област обухвата један део крагујевачког, смедеревског, пожаревачког и београдског округа. Да Паланка добије овако велики значај, поред њеног згодног положаја и богате околине, допринела је много и железничка пруга дуж моравске долине. Пошто је пруга прошла кроз Паланку, Смедерево је изгубило улогу економског центра исте области и та улога прелази на Паланку. Паланачке пијаче, сточне и житарске, нису довољне да подмире потребу за време пијачних дана и вашара, јер се тада слежу многа села смедеревске и крагујевачке Јасенице, па чак и нека села преко Мораве. Колики је трговачки промет у овом месту довољно је кад изнесемо да годишња приход од кантара износи 80—100.000 динара. Извоз је врло жив. Пре рата Паланка је недељно извозила 20—30 вагона дебелих свиња, 30—40 вагона волова и исто толико крива. Од половине јула па до краја септембра товарено је недељно по 50—70 вагона пшенице. За време пијачних дана у Паланку се слегну стотинама кола са разним производима и сваке суботе Паланка има изглед правога трговачког места. За време вашара, о Ђурђев-дану и Крстов-дану, Паланка је најживља.

Са овако развијеним животом у вези је и напредовање заната и трговине, а с тим и напредовање саме варошице. У њој је сразмерно највише трговачко-занатлијског света.

У Паланци нема никаквих фабричких предузећа, осим фабрике за печење цигле и парног млина. У њеној близини је „Паланачки Кисељак“ својина Друштва „Црвеног Крста“, који је дат под закуп. На овој киселој води се дневно просечно уочи до 600 литара воде, која се извози.

Поред трговачко-занатлијског и земљорадничког становништва, данас Паланка има и приличан број чиновника у разним државним установама и у неколико новчаних завода.

И *Наталинци* су економски центар за једну мању област у чији састав улазе нека лепеничка и јасеничка села. Управо, Наталинци би били као нека врста филијала Паланачког. Пијаца и вашари су доста живи, али живот није тада онакав као у Паланци. Док Паланка има улогу и извозничког места, Наталинци су само пијаца за околину. Повољне саобраћајне прилике и близина железничке пруге и станице у Паланци учинили су да Наталинци добију улогу економског средишта за најближу околину. Њена улога би била много већа да јој у непосредној близини нису Паланка, Топола, Рача па и Аранђеловац.

Наталинци су права трговачко-занатлијска варошица, која живи само оних дана када је пијаца, или за време вашара.

Економски центар за села Горње Јасенице и Качера јесте *Топола*. Само је ова њена улога од мањег значаја од улоге коју у овом погледу имају горе поменуте варошице. Топола тешко напредује и што се још увек држи узрок је њена историјска прошлост. Пијачни дан је четвртак, а вашари су о Петров-дану, Малој Госпојини и о Св. Луки. Тих дана, нарочито о вашарима, Топола оживи, јер тада долази доста света из даљине, нарочито из горњо-јасеничких села и Качера, па чак и од Ужица. Ужичани продају своје производе: катран, луч и др., Качерци дрво, јапију, стоку, а купују пшеницу и кукуруз. Пијаца је у Тополи била раније много јача; од како је Аранђеловац добио железничку пругу, она је изгубила много од ранијег значаја.

Топола је од већег значаја као историјско место са својим споменицима. На Опленцу је Краљева Задужбина, велелепна црква у којој су гробови умрлих чланова династије Карађорђевића. Поред цркве на Опленцу је пок. Краљ Петар подигао двор, а у самој варошици, у подножју Опленца основну школу и поред пута за Младеновац болницу. Из Карађорђевог доба остала је само црква, рушевине од града и зграде које су у њему биле.

Од већег је значаја *Аранђеловац* као економски центар за села колубарског и за један део космајског среза, за срез јасенички и за Качер. Пијачни дан је петак. Аранђеловац има три вашара: о Малој Госпојини, о Аранђелов-дану (када слави и црква) и 24. септембра по старом. Нарочито су јаке житарска и шљиварска пијаца. По каткад се у току једног дана прода по 5—6 вагона жита. Како је ово област богата шљивама, у јесен је нарочито жива шљиварска пијаца. Аранђеловац је извозни центар за ову врсту производа за целу околину. О вашарима се продају производи као и у Тополи. За време бањске сезоне је бањски вашар о Светом Илији. Овај вашар је од мањег економског значаја. Напретку ове варошице допринели су много извори киселе воде. Аранђеловац за време бањске сезоне прими по неколико хиљада гостију који долазе на Киселу Воду, и тада живи пуним животом. Вода се извози по целој земљи и необично се цени због укуса и дејства који има

на органе варења. Аранђеловац је био важно пролазно место за кириџије и путнике све док пруга за Ваљево кроз њега није прошла.

Ове варошице нису само економски центри. У новије време оне постају административни и просветни центри за своју околину.

Паланка и Аранђеловац су и административни центри за јасеничке срезове крагујевачког и смедеревског округа. У њима су среске канцеларије и градски судови. Паланка због свога згодног географског положаја (на прузи, поред Јасенице и у пространој и богатој области) добила је један пук коњице. Све ове установе знатно утичу на подизање ових варошица.

Са овим установама варошице добијају и нове грађане који постепено утичу на садашњи менталитет становништва. Трговачки менталитет наслеђен од „старих газда који су отварали радње са 500 гроша“ полако се губи. Менталитет чаршије, који се да најбоље видети у односима новчаних завода (пет у Аранђеловцу, а толико и у Паланци) према становништву околних села, имао је на околину само негативна дејства.

Нове улоге које сада имају ове варошице учиниће да се оне подигну не само у погледу материјалне него и у погледу духовне културе.

Боривоје Дробњаковић.

ЈЕДНА ЕТНИЧКА ВЕЗА БОКЕЉА И ВАЉЕВАЦА.

Познато је да је Бока била и активна и пасивна у погледу миграција. Али се увек мислило да су бокелске миграције биле упућене на море и у туђину. Ретко је ко могао замишљати да су се Бокелји упућивали на балканско копно и тамо остајали. Многи од испитивача с неверицом примали су ова казивања, нарочито да Бокелја има по селима. Стално су замишљали да ових породица може бити само по градовима и са градским занимањима. И бокелских и далматинских породица уопште није тако мало у западним крајевима Србије, као што би се мислило у први мах.

У село Читлук, среза азбуковачког округа подринског, дошла су два брата Жуткића из Шекулара код Котора. Један испитивач Азбуковице мислио је да су арбанашког порекла и од Скадра, а не из праве Боке. Жуткићи су скорашњи досељеници, дошли после устанка у Кривошијама од 1878. год. у коме су оба као млађи људи учествовали, били рањени, као такви пребегли у Црну Гору и за време склонили се на Грахово. Кад су приметили да ће бити издати, пребегли су у Србију и населили се у Азбуковцу, дошли у стару кривошијску породицу Гачића из Читлука, која их је радо насесила на сеоску утрину. Млађи Жуткић за живота прешао је у Лољин, у непосредној близини свога брата. Од њега су остале три куће, по једна у Лољину, Шапцу и Слепчевићу (у Мачви), а од старијег брата остала је у првом месту само једна кућа. Жуткићи у Читлику и Лољину населили су се на месту где раније није било кућа. Они су насељени на испустима муслимана истераних из Драбића 1835. год. Они су месту свога насеља дали име Крш и нека још имена из Шекулара. Тако потоку, остецњима и пољу дали су имена из Шекулара.

У традицији бокелске породице Тодорића из ваљевских Клинаца одавно се чува нешто слично. У ваљевске Клинце у првој половини XVII века доселио се за служитеља цркве у Петњици калуђер Теодор. Он